

ДО ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг. Проаналізовано підстави виникнення договірної та недоговірної (деліктної) відповідальності та критерії їх розмежування. Розглянуто чотири обов'язкові умови для настання деліктної цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг: протиправну поведінку, шкоду, причинний зв'язок та вину особи. При розгляді поняття «шкода» зазначається на те, що вона поділяється на матеріальну і моральну та визначені особливості кожної з них. Поряд з цим зосереджено увагу на тому, що нерідким явищем у медичній діяльності є професійна помилка, визначення якої залишається доволі дискусійним у науці. Досліджено національну та міжнародну судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, медична послуга, лікарська помилка, умови деліктної відповідальності, відшкодування шкоди.

Kushnir Victoria, Korobtsova Nataliya

Yaroslav Mudryi National Law University

TO ISSUE OF CIVIL LIABILITY IN THE SPHERE OF MEDICAL SERVICES

Summary. The article is devoted to the research of issues related to certain aspects of civil liability in the field of medical services. The legal framework related to the topic of the article is analyzed. It is based on the Constitution of Ukraine and relevant legal acts – the Civil Code of Ukraine, The Law of Ukraine «Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care» and The Law of Ukraine «On Consumer Rights Protection». The author analyzes the origin of liability in contractual and tortious (extra-contractual) obligations. The structure of civil offense in medical activity is determined. The attention has been drawn to the distinction between health professionals' liability in contract and tort. In view of this general conditions of contractual and tort civil liability have been determined, which include: illegal behavior, harm, causal relationship and guilt of a person. Particular attention is paid to the distinction between material and moral harm. Along with this, the author notes the feature of harm caused by improper provision of medical services. The author also outlines the features imposing civil liability for medical institutions and health care workers. The article describes in detail the issue of compensation for damage for inadequate professional capacity of health workers. In order to eliminate the ambiguity in the interpretation of the medical error, the need for a legal definition of the category under study is emphasized. Case law in cases of compensation of moral (non-property) harm is investigated. The article highlights the main legal positions of The European Court of Human Rights in the case of Nina Kutsenko v. Ukraine on the obligation to provide timely medical care. In this case the Court concluded that the State bears responsibility for the death of the applicant's son on account of both his severe beating by the police and the lack of adequate medical treatment, therefore the respondent State is to pay the applicant seventy-two thousand euros of satisfaction. In the conclusions of this research, the author notes that the research in this field is very perspective and should be continued because there are many questions without answers. Many authors had not given proper attention to this problem to last time. But today the issue of civil liability in the sphere of medical services is becoming more urgent and requires proper legislative regulation.

Keywords: civil liability, medical services, improper treatment, compensation for damage, medical error, liability in tort.

Постановка проблеми. Відповідно до положень статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Підставою для виникнення правовідносин між суб'єктами надання медичних послуг та особами, які звернулися за їх одержанням є публічний договір, який вважається укладеним з моменту прийняття пропозиції щодо надання медичної допомоги або послуги. Конкретні умови надання медичних послуг, такі як предмет, ціну, порядок надання послуг, попередні строки надання, можуть бути визначені лише медичними працівниками. Правова відповідальність за таким договором наставатиме у разі невиконання чи неналежного виконання сторонами його умов, зокрема у разі надання медичної послуги з недоліками. Під час надання медичних послуг ключову роль відіграє

їхня якість, адже неякісна послуга може призвести до небажаних для пацієнта наслідків. Пацієнт, звертаючись за медичною послугою, розраховує, що вона буде надана належним чином, відповідно до існуючих стандартів, клінічних протоколів і має бути впевнений, що у разі помилкових дій медичних працівників він матиме можливість для захисту порушених прав і притягнення медичних працівників до відповідальності за їх неправомірні дії.

В законодавстві України не встановлено вимоги щодо форми договору про надання медичних послуг, тож сторони можуть вільно обирати спосіб домовленості – усний чи письмовий. Проте, усний договір не дає змоги встановити обсяг і меж медичних послуг, порядок їх надання та оплати, відповідальність сторін. Якщо зважати на подальше можливе звернення до суду

за захистом своїх порушених прав унаслідок неналежного надання медичних послуг за таким договором, тягар доказування буде значно більшим і складнішим, ніж за наявності письмового договору.

Особливістю договору про надання медичних послуг є неможливість виконавця забезпечити стовідсоткову гарантію досягнення результатів медичного втручання та точно передбачити строки надання послуг. Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», інші нормативно-правові акти не містять примірних строків надання медичних послуг. Чітко визначити ці строки, окресливши їх датами або як проміжок часу, як того вимагає ЦКУ в медицині об'єктивно неможливо. Визначені календарною датою або проміжком часу строки медичної послуги із значною імовірністю призведуть до невірних збитків для медичної організації, тому строк початку надання медичної послуги об'єктивно визначається моментом звернення пацієнта в клініку, а подальші строки доцільно визначати в договорі лише орієнтовно [4, с. 152].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цивільно-правової відповідальності у сфері медичних послуг сьогодні привертає до себе значну увагу, а тому слугує предметом значної кількості наукових досліджень провідних спеціалістів як у медичній, так і в юридичній науці. Серед них варто виділити праці С.В. Антонова, С.Б. Булеци, С.Г. Стеценка, А.А. Герца, С.В. Лазарева, Г.К. Матвеева та інших.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження умов настання цивільно-правової відповідальності, видів цивільно-правової відповідальності медичних закладів та їх працівників за неналежне надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 80 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність. За загальним правилом, мірою відповідальності слугує величина заподіяної шкоди, залежно від якої і дається правова оцінка поведінки медперсоналу і наступає відповідний вид юридичної відповідальності [3, с. 101]. На сьогодні все більшої актуальності набирає питання саме цивільно-правової відповідальності як засобу правового реагування на відповідні порушення у медичній сфері.

Загальні положення щодо цивільно-правової відповідальності за шкоду та завдані збитки при наданні послуг містяться в різних нормативно-правових актах, зокрема в Цивільному Кодексі України та Законі України «Про захист прав споживачів». Проте, відносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності мають власну специфіку, яка зумовлена індивідуальністю реакції кожного конкретного організму на певну медичну дію, лише імовірністю передбачення всіх ризиків та не завжди можливістю досягнення бажаного для пацієнта результату. Отже, особливістю цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг є порушення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи –

життя, здоров'я, тілесна недоторканість, і які, як правило, не піддаються грошовому виміру та повному відновленню.

За неналежне надання медичних послуг може наставати договірна та недоговірна цивільно-правова відповідальність, яка у більшості випадків має форму деліктної. Підставою для деліктної відповідальності є встановлення складу цивільного правопорушення – цивільно-правового делікту. Договірна ж відповідальність має місце у разі порушення умов договірного зобов'язання у процесі надання медичних послуг. Проте, незважаючи на те, що переважна більшість медичних послуг надається на підставі договору, відшкодування заподіяної при цьому шкоди здійснюється з урахуванням положень про недоговірну (деліктну) відповідальність.

Згідно з ст. 1196 Цивільного кодексу, у разі заподіяння шкоди життю або здоров'ю пацієнта під час виконання договірних зобов'язань вона підлягає відшкодуванню на підставах, передбачених нормами про деліктну відповідальність. Тобто, у разі укладення договору про надання медичних послуг деліктна і договірна відповідальність фактично поєднуються і особа відповідає на підставі статей 1166, 1167, 1195, 1196, 1197 ЦКУ, крім того, якщо в договорі передбачено збільшений обсяг і розмір відшкодування, застосовуватимуться також і відповідні положення договору. Договором може бути передбачений розрахунок суми відшкодування, але при цьому в договорі не може бути зазначений менший розмір відшкодування матеріальних збитків, ніж передбачений законом. Недійсним буде і положення договору, в якому буде закріплено розмір відшкодування моральних збитків, оскільки в договорі заздалегідь неможливо встановити права, з порушення яких вони виникнуть, в чому вони будуть мати прояв та їх глибину.

Деліктна відповідальність настає внаслідок порушення абсолютних прав людини, за наявності наступних **обов'язкових умов**: протиправна поведінка, шкода та причинний зв'язок між ними, які становлять об'єктивну сторону цивільного правопорушення і суб'єктивний критерій – вина.

Протиправність може проявлятися у формі дії чи бездіяльності (ненадання своєчасної медичної допомоги) і полягає у порушенні нормативно встановлених вимог, стандартів чи інструкцій з надання медичних послуг. Так, вирішення питання правомірності чи протиправності дій медичного працівника наприклад у процесі лікування артеріальної гіпертензії, хронічного панкреатиту, залізодефіцитної анемії та інших захворювань здійснюється шляхом звернення до відповідних Уніфікованих клінічних протоколів первинної, екстреної та вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, затверджених Міністерством охорони здоров'я України.

На жаль, існуючі нормативно визначені вимоги до вчинення тих чи інших лікувальних дій не охоплюють усю сферу медичних послуг, у зв'язку з чим для багатьох захворювань не існують відповідні стандарти. Крім того, об'єктивно не можливо передбачити в інструкції чи положенні чіткий порядок здійснення лікування усіх захворювань, оскільки в конкретному випадку можуть виникнути різні атипові ситуації. У та-

ких випадках лікар повинен діяти в інтересах пацієнта відповідно до вимог, які є ustalеними протягом тривалого часу, науково обґрунтованими і загальноприйнятими у медичній практиці, а їх порушення також буде свідчити про протиправність поведінки особи.

Наступною обов'язковою умовою є *школа*, яка поділяється на матеріальну (витрати на лікування особи, догляд за нею, відповідне харчування) та моральну (у формі фізичного болю, страждань, моральних переживань у зв'язку з ушкодженням здоров'я чи неможливістю вести звичний спосіб життя, розкриття лікарської таємниці, втрати близьких людей).

В Ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.10.2017 року (справа № 754/8692/16-ц) зазначено, що: «до шкоди здоров'ю, яка заподіяна при медичному втручанні, можна віднести: тілесні ушкодження, які полягають у порушенні анатомічної цілісності органів і тканин або їх фізіологічних функцій; виникнення супутнього основному захворюванню пацієнта, послідовно розвинутого хворобливого процесу або патологічного стану, що залишають після зникнення стійкі наслідки ушкодження у вигляді спотворення зовнішнього вигляду частини тіла, порушення функцій органів чи їх систем; зараження невеликою хворобою чи хворобою, яка потребує ізоляції від суспільства; безповоротно згаяну можливість вилікування хворого, а також розвиток психічного захворювання, що виникла у результаті медичного втручання» [9].

Особливість шкоди, яка завдана здоров'ю, полягає в тому, що вона не може бути відшкодована в натурі чи точно оцінена в грошовому еквіваленті. І тому відшкодуванню підлягатиме не зазначена школа, а лише майнові витрати, в які фізична особа оцінила заподіяну їй шкоду. До таких витрат законодавець відносить заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, витрати, зумовлені необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо (ст. 1195 ЦКУ) [10].

При наданні медичних послуг, при неналежному лікуванні може бути завдана моральна школа. Вона заподіюється як безпосередньо пацієнту, так і його родичам, близьким особам та особам, що проживають з ним однією сім'єю. У пацієнта моральна школа може мати вираз у душевних стражданнях спричинених ушкодженням здоров'я, каліцтвом, зміною усталеного способу життя. Близьким особам пацієнта школа може бути завдана смертю цієї особи.

У Постанові Верховного суду України від 11.03.2015 року (справа № 6-208цс14) суд дійшов до правового висновку про те, що змістом ст. 1168 ЦК України моральна школа, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів. Моральна школа, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам, дітям, а також особам, які проживали з нею однією сім'єю. Право на відшкодування моральної шкоди, заподіяної смертю особи, виникає з моменту смерті цієї особи» [5].

В судовій практиці можна побачити непоодинокі випадки, коли особи, які діють від імені пацієнтів (малолітніх осіб) намагаються отримати компенсацію моральної шкоди як на користь пацієнта, так і щодо них самих, як законних представників. Проте, відповідно до п. 7 постанови Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: «заподіяна моральна школа відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб» [6]. Отже, близькі родичі мають право на її відшкодування лише у разі смерті пацієнта.

За змістом ч. 1 ст. 1211 ЦК України, школа, завдана внаслідок недоліків «медичних» робіт, підлягає відшкодуванню, якщо її завдано протягом встановленого строку служби результатів «медичних» робіт, а якщо він не встановлений, – протягом десяти років з дня надання послуги. Передбачені законом або договором гарантійні строки породжують право пацієнта на відшкодування шкоди, інші форми відповідальності виконавця за недоліки роботи, на яку встановлено гарантійний строк. Проте, медична установа не підлягає відповідальності, якщо доведе, що недоліки виникли після прийняття послуги споживачем внаслідок порушення правил використання результату, дій третіх осіб або непереборної сили.

Наступною умовою для притягнення до цивільно-правової відповідальності є встановлення *причинного зв'язку між неправомірною поведінкою медичних працівників та заподіяною шкодою*. Встановлює чи спростовує наявність такого зв'язку, як правило, висновок судово-медичної експертизи. Висновок експертизи встановлює можливі причини настання шкоди: протиправні дії (бездіяльність) медичного працівника; дії самого пацієнта (відмова пацієнта від медичних приписів, порушення встановленого режиму, недотримання рекомендацій); індивідуальні особливості організму. Якщо школа, що настала, не є наслідком протиправного діяння медичного працівника, то обов'язок по її відшкодуванню у даної особи не виникає.

Іноді складність доведення наявності причинно-наслідкового зв'язку у сфері надання медичних послуг пояснюється специфікою послуги, коли в лікуванні хворого бере участь не один виконавець, а декілька осіб. Тому кожний медичний працівник, який лікує хворого, може бути тією чи іншою мірою причетним до заподіяння шкоди пацієнтові, що й зумовлює труднощі встановлення причинного зв'язку [8, с. 274].

Вина – це ще одна умова настання цивільно-правової відповідальності. Відповідальність медичної установи буде наставати, якщо встановлено вину її працівників. Вина може бути виражена у формі умислу або необережності. У деліктних зобов'язаннях вина заподіювача шкоди презюмується, у зв'язку з чим, для звільнення від відповідальності особа має подати докази своєї невинуватості. Проте у деяких випадках можливе і настання цивільно-правової відповідальності незалежно від наявності вини: заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, наприклад лазерним апаратом (ст. 1187 ЦК);

заподіяння шкоди споживачеві внаслідок недоліків товарів (послуг) (ст. 1209 ЦК) [10].

У медичній сфері доволі часто зустрічається використання джерел підвищеної небезпеки, так, до них належать томографічні і рентгенівські установки, лазерне випромінювання, зондування, прилади ультразвукового діагностування, наркотичні чи психотропні лікарські препарати, які здебільшого використовуються у виняткових випадках як знеболююче (морфін, трамадол, оксикодон). С.Б. Булеца до цього переліку відносить і вакцинацію, наголошуючи, що її проведення підвищує вірогідність непередбачуваних ускладнень, пов'язаних з особливими властивостями вакцин [2, с. 20].

Нерідким явищем у медичній діяльності є **професійна помилка**, яка у контексті правових наслідків є протиправним діянням, однією з умов відповідальності. Водночас у медичній літературі термін «лікарська помилка» застосовується в розумінні безвинної помилки, що виключає відповідальність. На сьогодні нормативне визначення поняття «лікарська помилка» відсутнє, що в кінцевому рахунку призводить до неможливості чіткого встановлення підстав звільнення від відповідальності за припустиму (безвинну) помилку.

С.В. Антонов визначає зміст медичної помилки як правомірні та обґрунтовані дії чи бездіяльність особи, яка надає медичні послуги (допомогу), несприятливий наслідок яких пов'язаний з недосконалістю та обмеженістю методів і засобів сучасної медичної науки, важкими об'єктивними умовами медичного втручання, атиповою будовою тіла чи функціонування окремих органів, нестандартними реакціями організму на застосування медичних препаратів чи процедур та виникає незалежно від уважності та професійності медичного працівника, у разі відсутності в діях медичного працівника умислу чи інших ознак складу цивільного правопорушення [1, с. 11].

При наданні медичних послуг, особливо в стоматології, нерідко виникають ситуації, за яких, попри те, що лікування пацієнта проведено з дотриманням усіх стандартів, встановлено гарантійні строки на роботи, споживач полишив клініку повністю задоволений тим, що відновив своє здоров'я, однак через деякий проміжок часу (наприклад, через півроку) у споживачів виявлено діабет, остеопороз (вимивання кальцію з кісток) чи настала багатоплідна вагітність, тобто в організмі людини виникають комплексні фізіологічні зміни, які безпосередньо впливають на отриманий у процесі лікування результат. Так, багатоплідна вагітність призводить до того, що різко знижується вміст кальцію в кістковій тканині і зубах, у санованій порожнині рота починаються процеси, які призводять до швидкого руйнування вилікуваних зубів, послаблення десен тощо. За змістом ч. 1 ст. 617 ЦК України, ч. 2 ст. 218 ГК України, подібні захворювання, фізіологічні стани, які настали без вини виконавця (закладу охорони здоров'я) – це форс-мажорні обставини (дія непереборної сили), за які жодна зі сторін не відповідає [4, с. 153].

Якщо під час виконання своїх службових обов'язків медичний працівник завдав пацієнтові матеріальну та (або) моральну шкоду, то обов'язок компенсувати таку шкоду, відповідно

до ст. 1172 Цивільного кодексу покладений на лікувальний заклад [10]. Після відшкодування роботодавцем має право зворотної вимоги до безпосереднього виконавця послуги у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. У тому разі, якщо шкода була завдана лікарем, який зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності і має ліцензію на здійснення медичної практики, то він особисто відповідає за завдану пацієнту шкоду.

Особливими учасниками відшкодування шкоди при наданні медичних послуг є страхові компанії, які покладають на себе відповідний тягар відшкодування за умови, що виконавець медичних послуг застрахував свою цивільно-правову відповідальність або відповідальність свої працівників. У пункті 27 статті 7 Закону України «Про страхування» серед видів обов'язкового страхування передбачено страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком встановленим Кабінетом Міністрів України. На сьогодні, такого переліку не існує, а отже і не передбачено відповідного обов'язку для власників медичних установ та приватно практикуючих медиків страхувати свою професійну відповідальність перед третіми особами (пацієнтами). Тому цей вид страхування використовується на добровільних засадах.

Крім того, у разі захисту порушеного права особи на життя та здоров'я у Європейському суді з прав людини, суб'єктом відповідальності виступає держава. Так, у справі «Ніна Куценко проти України» від 18.07.2017 р. встановив порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема через невиконання Україною свого обов'язку щодо забезпечення громадян своєчасною та адекватною медичною допомогою.

У своєму рішенні ЄСПЛ вказав, що незважаючи на серйозний стан здоров'я В.К., зумовлений неправомірними діями працівників поліції, його життя все можна було врятувати, якби він отримав своєчасну та адекватну медичну допомогу. Однак така медична допомога В.К. не була надана. В подальшому стало очевидно, що Фастівська лікарня не мала належного обладнання для того, щоб встановити правильний діагноз В.К. і призначити лікування, тому його слід було транспортувати до Київської обласної лікарні, але жодних заходів для організації такого транспортування не було зроблено.

Також стосовно В.К. не було проведено жодних реанімаційних заходів після того, як він впав у кому. За відсутності доказів, які б підтверджували протилежне, Суду не залишається нічого іншого як констатувати, що сина заявниці залишили помирати без надання йому будь-якої медичної допомоги попри те, що він перебував у закладі охорони здоров'я.

З урахуванням усіх обставин цієї справи, Суд вважає, що ситуація із сином заявниці становила відмову в наданні медичної допомоги, що призвело до його смерті і визнає державу відповідальною за смерть В.К. як в частині його жорстокого побиття працівниками поліції, так відсутності адекватного лікування. За конкретних обставин цієї справи обидва ці фактори були фатальними для В.К. і, відтак, є, ані можливим, ані

доцільним, встановлювати, який з цих факторів був вирішальним для його смерті. Отож, було порушення матеріального елемента ст. 2 Конвенції. Як відшкодування моральної шкоди заявниці було присуджено 72 000 євро компенсації [7].

Висновки. Право на медичну допомогу є невід'ємним правом, яким наділена кожна людина. Ненадання чи неналежне надання медич-

них послуг може призвести до тяжких наслідків, а тому особливу роль відіграє цивільно-правова відповідальність як засіб забезпечення належного виконання зобов'язань у медичній сфері. На сьогодні, питанню цивільно-правової відповідальності приділено недостатньо уваги на законодавчому рівні і воно потребує подальшого врегулювання.

Список літератури:

1. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
2. Булеца С.Б. Цивільно-правова відповідальність в сфері здійснення медичної діяльності. *Право і громадянське суспільство*. 2014. С. 204.
3. Лазарева Е.В. К вопросу об юридической ответственности медицинских работников. *Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева*. Тольятти : ВУиТ, 2005. Вып. 47. С. 98–103.
4. Майданик Р.А. Договір про надання медичних послуг: загальні положення. *Медичне право*. 2016. № 1(17). С. 139–158.
5. Постанова Верховного суду України від 11.03.2015 року (справа № 6-208цс14). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43203794> (дата звернення: 09.11.2019).
6. Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 09.11.2019).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ніна Куценко проти України» від 18.07.2017 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/engi=001-175471> (дата звернення: 07.11.2019).
8. Стеценко С. Стеценко В., Сенюта І. Медичне право України : підручник. *Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність»*. 2008. 507 с.
9. Ухвала Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.10.2017 року (справа № 754/8692/16-ц). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69576935> (дата звернення: 01.11.2019).
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

References:

1. Antonov, S.V. (2006). *Syviljno-pravova vidpovidalnistj za zapodijannja shkody zdorov'ju pry nadanni platnykh medychnykh poslugh: avtoref. dys. kand. juryd. nauk: 12.00.03.* 20 pp.
2. Buleca, S.B. (2014). *Syviljno-pravova vidpovidalnistj v sferi zdijsnennja medychnoji dijalnosti. Pravo i ghromadjansjke suspiljstvo*, no. 1. p. 204.
3. Lazareva, E.V. (2005). *K voprosu ob jurydycheskoj otvetstvennosti medycynskykh rabotnykov. Vestnyk Volzhskogho unyversyteta im. V.N. Tatyshheva*. Toljyatty : VUyT, no. 47, pp. 98–103.
4. Majdanyk, R.A. (2016). *Doghovir pro nadannja medychnykh poslugh: zaghaljni polozhennja. Medychne pravo*, no. 1(17), pp. 139–158.
5. *Postanova Verkhovnogho sudu Ukrajinjy vid 11.03.2015 (sprava no. 6-208cs14)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43203794> (accessed: 09.11.2019).
6. *Postanova Plenumu Verkhovnogho sudu Ukrajinjy vid 31.03.1995 no. 4 «Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannja moraljnoji (nemajnovoji) shkody»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (accessed: 09.11.2019).
7. *Rishennja Jevropejskjogho sudu z prav ljudyny u spravi «Nina Kucenko proty Ukrajinjy» vid 18.07.2017 r.* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/engi=001-175471> (accessed: 07.11.2019).
8. *Stecenko, S. (2008). Medychne pravo Ukrajinjy : pidruchnyk S. Stecenko, V. Stecenko, I. Senjuta: Vseukrajinsjka asociacija vydavciv «Pravova jednistj», 507 p.*
9. *Ukhvala Vyshhogho specializovanogho sudu Ukrajinjy z rozghljadu cyviljnykh i kryminaljnykh sprav vid 04.10.2017 roku (sprava no. 754/8692/16-c)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69576935> (accessed: 01.11.2019).
10. *Syviljnyj kodeks Ukrajinjy: Zakon Ukrajinjy vid 16.01.2003 r. no 435-IV. Verkhovna Rada Ukrajinjy. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy*. 2003, no 40–44, pp. 356.